

Nasilje putem interneta i djeca s teškoćama u razvoju

Kudumija, Doris

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:015229>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA

Doris Kudumija

NASILJE PUTEK INTERNETA I DJECA S
TEŠKOĆAMA U RAZVOJU

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2023. godina

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA

Doris Kudumija

NASILJE PUTEM INTERNETA I DJECA S
TEŠKOĆAMA U RAZVOJU

ZAVRŠNI RAD

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Marina Milić Babić

Zagreb, 2023 godina.

Sadržaj:

1. Uvod	1
2. Pojam nasilja	2
2.1. Sudionici.....	2
2.2. Vrste nasilja	3
3. Nasilje putem internetu	4
3.1. Oblici nasilja putem interneta.....	5
3.2. Čimbenici rizika i zaštite	6
4. Djeca s teškoćama u razvoju	8
4.1. Uzroci i vrste teškoća u razvoju	9
4.2. Obiteljski i društveni život djece s teškoćama u razvoju	9
4.3 Nasilje nad djecom s teškoćama u razvoju.....	10
5. Nasilje putem interneta i djeca s teškoćama u razvoju	11
5.1. Prevalencija nasilja putem interneta – djeca s teškoćama u razvoju kao žrtve	12
5.2. Prevalencija nasilja putem interneta – djeca s teškoćama u razvoju kao počinitelji	14
6. Moguće promjene i uloga socijalnog rada	14
6.1. Individualne promjene	15
6.2. Edukacija roditelja.....	16
6.3. Škola – preventivni programi i edukacija učitelja	17
7. Zaključak	19
8. Literatura	20

Nasilje putem interneta i djeca s teškoćama u razvoju

Sažetak:

Česta i dugotrajnija uporaba interneta stavlja djecu u položaj podložan rizičnom ponašanju na njemu. Jedan od oblika rizičnog ponašanja na internetu je elektroničko nasilje odnosno nasilje putem interneta. Cilj ovog rada je kroz pregled literature vezane uz nasilje putem interneta u kojem sudjeluju djeca s teškoćama u razvoju predstaviti dosadašnje spoznaje vezane uz tu temu, čimbenike rizika i zaštite kod djece s teškoćama u razvoju, ulogu socijalnog rada, dosadašnje prakse i strategije koje se provode kako bi došlo do promjena u budućnosti. Postoji značajan postotak nasilja putem interneta u kojem sudjeluju djeca s teškoćama u razvoju, bilo kao žrtve ili počinitelji, pogotovo u slučaju djece s dijagnozom ADHD-a ili poremećaja iz spektra autizma. U radu se prikazuje pregled čimbenika rizika (spola, dobi, vrijeme provedeno na internetu i postojanje teškoća) i zaštite (obitelj, prijatelji i podrška) kod djece, koji utječu na sudjelovanje u nasilju putem interneta. U Hrvatskoj je potrebno raditi na izradi novih i modernizaciji postojećih politika i strategija vezanih uz nasilje putem interneta, a u izradu i provedbu preventivnih programa i edukacija bitno je uključiti stručnjake, kako bi došlo do smanjenja nasilja putem interneta u kojem sudjeluju djeca s teškoćama u razvoju.

Ključne riječi: djeca s teškoćama u razvoju, nasilje putem interneta, čimbenici rizika i zaštite

Cyberbullying and children with developmental disabilities

Abstract:

The frequent and long-term use of the Internet places children in a position susceptible to risky behavior on it. This paper aims to present an overview of the literature related to cyberbullying in which children with developmental disabilities are involved, to present the knowledge thus far related to the subject, risk factors and protection of children with developmental disabilities, the role of social work, past practices and strategies implemented to change the future. There is a significant percentage of cyberbullying involving children with developmental disabilities, either as victims or perpetrators, especially in the case of children with ADHD diagnosis or disorders of the autism spectrum. The paper presents an overview of the risk factors (sex, age, time spent on the Internet, and the existence of difficulties) and protection (family, friends, and support) in children, affecting participation in cyberbullying. In Croatia, it is necessary to work to develop new and modernized existing policies and strategies in connection with online violence, and in the design and implementation of preventive programs and education, it is essential to include experts to reduce cyberbullying in which children with developmental disabilities participate.

Key words: Children with difficulty in development, cyberbullying, risk and protection factors

Izjava o izvornosti

Ja, Doris Kudumija pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključivi autor/ica završnog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristio/-la drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Ime i prezime: Doris Kudumija

Datum: 19.06.2023

1. Uvod

Djeca i mladi veliki dio slobodnog vremena provode koristeći razne oblike tehnologije za zabavu ili obavljanje školskih obaveza te sve mlađe generacije dolaze u doticaj s tehnologijom u ranoj dobi.

Vrijeme provedeno na internetu kod većine nije kontrolirano te djeca svakodnevno podliježu velikom broju rizika. Dijeljenje i dolazak do informacija u digitalnome dobu je moguć kroz nekoliko kratkih koraka i to bez previše napora, što stavlja djecu i odrasle u rizik od dijeljenja osobnih informacija, širenja nedozvoljenih i uvredljivih objava, slika i videa. Najveće prijetnje toga su brzina kojom se sve može proširiti i moguća anonimnost svih uključenih osoba u nasilje putem interneta.

Prema Zakonu o socijalnoj skrbi dijete s teškoćama u razvoju je „dijete koje zbog tjelesnih, senzoričkih, komunikacijskih, govorno-jezičnih ili intelektualnih teškoća treba dodatnu podršku za razvoj i učenje kako bi ostvarilo najbolji mogući razvojni ishod i socijalnu uključenost“ (Zakon o socijalnoj skrbi, NN, 18/22, 46/22, 119/22, čl.15). Društvo djecu s teškoćama u razvoju stavlja u poseban nepovoljniji položaj, tretira ih drugačije zbog njihovih teškoća, izgleda ili slabije motorike te ih često procjenjuje kao manje sposobnima od djece bez teškoća u razvoju. Takvo tretiranje djece s teškoćama u razvoju povećava vjerojatnost ostalih generacija da čine isto jer uče od svoje okoline, a dolazi i do autostigme jer djeca počinju ta negativna uvjerenja primjenjivati na sebe (Rusch i sur., 2005., prema Leutar i Buljevac, 2020.). Zbog svoje vulnerabilnosti često su uključena u nasilje pogotovo s vršnjacima (Bilić, 2018., prema Božić, 2021.)

Prilagođenost tehnologije potrebama djece s teškoćama u razvoju omogućuje im češću uporabu interneta, a zadnjih nekoliko godina došlo je do velikih napredaka u tom području pogotovo u primjeni programa „virtualne stvarnosti“ koji im pomaže u povećanju kvalitete života (Brown i Standen, 2005., prema Livazović, 2008.). Njihova veća uključenost u virtualni svijet, kao i ostalu djecu i mlade, čini podložnima za rizična ponašanja na internetu pogotovo nasilje putem njega (Vejmelka i sur., 2017.).

Nasilje u koje su uključena djeca s teškoćama u razvoju fokus je većeg broja istraživanja, ovaj rad predstavi će pregled literature vezane uz nasilje putem interneta,

djecu s teškoćama u razvoju i njihovu uključenost u njega. Nastojat će se prikazati problematika tog rizičnog ponašanja, predstaviti ulogu socijalnog rada u današnjim postupcima te smjer potencijalnih promjena i programa.

2. Pojam nasilja

Nasilje u bilo kojem obliku česta je tema današnjice, od nasilja u obitelji, na poslu i u školi, među djecom ili odraslima s težim i lakšim posljedicama, rasprostranjeno je u svim zemljama svijeta, a ne postoji doba u kojem ono nije bilo poznat pojam. Prema definiciji Svjetske zdravstvene organizacije (2002) ono je „namjerno korištenje fizičke snage i moći prijetnjom ili akcijom prema samome sebi, prema drugoj osobi, ili prema grupi ljudi ili čitavoj zajednici, što bi moglo rezultirati ili rezultira ozljedom, smrću, psihološkim posljedicama, nerazvijenošću ili deprivacijom“ (Žilić i Janković, 2016.), oni također nadodaju kako samo nasilje može biti i nenamjerno kada ono ostavlja ozbiljne posljedice, a vršitelji ga ne doživljavaju kao nasilni čin.

2.1. Sudionici

Kategorizacija sudionika nasilja sastoji se od tri glavne uloge: (1) počinitelja – onog koji vrši nasilje, (2) žrtve – ona koja doživljava nasilje i (3) promatrača – onog koji nasilje potiče ili nije uključen izravno u njega te oni zajedno čine „krug nasilja“ (Zrilić, 2006., prema Jozić, 2018.). Počinitelji nasilja često imaju želju za kontrolom i potrebu dominacije nad slabijima od sebe. Žrtve su introvertirane, fizički slabije, povučeniije te postoji veća vjerojatnost da se kod njih pojave negativne posljedica poput depresije i anksioznosti (Olweus, 1994., prema Rehman, 2020.). Stručnjaci ističu kako počinitelji više odabiru za žrtvu osobe koje se na neki način ističu, poput djece drugačijeg izgleda (rasa, težina, visina...) ili djeca s teškoćama u razvoju (Rigby, 2002, prema Sesar, 2011, prema Pavlović i sur. 2019.). Posebna skupina sudionika su promatrači, oni tijekom samog čina nasilja određuju svoju ulogu u njemu. Oni indirektno sudjeluju u nasilju te mogu se prikloniti jednoj od dviju strana, žrtvi kako bi je zaštitili, a počinitelju kako bi zaštitili sami sebe (Zrilić, 2006., prema Hitrec, 2019.). Oni su ti koji mogu doprinijeti širenju. nasilja, pogotovo danas, kada postoji mogućnost snimanja i slikanja tog čina, ali i dijeljenja tog sadržaja dalje (Li, 2006., prema Hitrec, 2019.)

Buljan Flander i sur. (2005) proveli su istraživanje kako bi ispitali obilježja počinitelja nasilja u školama na području 13 gradova. Rezultati su pokazali da značajno više nasilja čine dječaci nego djevojčice te kako je ono više zastupljeno pri ulasku u adolescenciju. Temeljem toga vidljivo je kako nasilno ponašanje rano počinje što stavlja djecu u veliki rizik od problema u ponašanju već u najranijoj dobi tijekom razvoja.

2.2. *Vrste nasilja*

Postoje razne podjela nasilja prema različitim autorima, tijekom godina počele su se zamjećivati i neke druge radnje, osim fizičkih napada, i prepoznavati se kao nasilje te to ima za posljedicu razvoja novih oblika nasilja. Bilić i sur. (2012.) u svojoj knjizi navode da imamo 4 glavne vrste nasilja : (1) tjelesno (guranje, udaranje...), (2) emocionalno (vrijeđanje, vikanje...), (3) seksualno zlostavljanje (poruke neprimjerenog sadržaja, nepoželjno dodirivanje...) i (4) zanemarivanje djece i mladih (ishranjenost, slaba higijena ...) te posebne vrste poput nasilja u obitelji, vršnjačkog nasilje, elektroničkog nasilja.

U istraživanju „Subjektivne dobrobiti djece u Hrvatskoj“ (Ajduković i sur., 2020.) spominje se još jedna vrsta nasilja, relacijsko nasilje koje se može svrstati u oblik emocionalnog nasilja, a odnosi se na isključivanja iz društva, manipulaciju, ignoriranje osoba kako bi im se stvorio osjećaj nelagode itd. Rezultati tog istraživanja pokazuju kako je ono više zastupljeno kod djevojčica. Isto istraživanje pokazalo je velike postotke vezane uz fizičko i verbalno nasilje u školama.

Već spomenuti poseban oblik nasilja je vršnjačko nasilje. Olweus (1998.) navodi nekoliko kriterija koji moraju biti ispunjeni da bi se zlostavljanje smatralo vršnjačkim zlostavljanje i kako bi se razlikovalo od tradicionalnog nasilja licem u lice. Prvo mora postojati namjera takvog ponašanja ili ostavljanja posljedica drugoj osobi, zatim vršitelj nasilja je superioran žrtvi odnosno postoji neravnoteža moći među njima te ono se kontinuirano događa ili kroz određeni period (Olweus, 1998.). Rajhvajn Bulat i Ajduković (2012.) provele su istraživanje na uzorku od 558 učenika i učenica srednjih škola na temu vršnjačkog nasilja te su rezultati pokazali kako 37.8% učenika jednom tjedno li češće doživljava barem jedan oblik vršnjačkog nasilja, što dokazuje prilično

veliku zastupljenost nasilja među mladima te ukazuje na potrebu provođenja preventivnih programa već u nižim razredima osnovnih škola ili čak prilagođenih programa u predškolskim ustanovama.

3. Nasilje putem internetu

Virtualni svijet uvelike je napredovao u zadnjih nekoliko godina, pogotovo za vrijeme pandemije kad smo svi bili odvojeni jedni od drugih, a internet nam je bio jedini način obavljanja svakodnevne aktivnosti. Online nastava, sastanci i konferencije putem raznih aplikacija, omogućili su da svijet nastavi dalje te je tako internet pronašao svoju ulogu u svim područjima ljudskoga života, toliko da je ponekad teško raspoznati granicu između stvarnog svijeta i onog virtualnog (Velki i Romstein, 2018., prema Divić i Jolić, 2019.).

U Hrvatskoj 86% kućanstava ima pristup internetu, najčešći korisnici su učenici i studenti čak njih 98%, a sadržaj koji najviše koriste su aplikacije za slanje poruka poput Messengera, WhatsAppa i Vibera (Državni zavod za statistiku, 2022.). Vejmelka i suradnici (2017.) navode kako se mladi služe internetom u prosjeku 2 do 3 sata dnevno najviše kako bi ostali u kontaktu sa svojim vršnjacima ili zadovoljili svoje interese poput slušanja glazbe ili gledanja filmova i serija. Sve to upućuje na veliku rasprostranjenost i važnost tehnologije u našim životima. Djeca i mladi kao najčešći korisnici interneta najviše su izloženi njegovim negativnim stranama te ih to stavlja u fokus brojnih istraživanja kako bi se povećala svijest o rizičnom ponašanju na internetu (Guan i Subrahmanyam, 2009., prema Divić i Jolić, 2019.).

Rizično ponašanje koje spominju Vejmelka i suradnici (2017.) i Divić i Jolić (2019.) u svojim istraživanjima je elektroničko nasilje ili nasilje putem interneta. Postoji konfuzija vezana uz terminologiju ovog pojma no u ovome radu koristi se nasilje putem interneta koje je uži pojam od elektroničkog nasilja. Nasilje putem interneta je „ namjerno nasilno ponašanje od strane grupe ili pojedinca, koristeći elektroničke oblike za komunikaciju, više puta i tijekom vremena protiv žrtve koja se ne može lako braniti“ (Smith i sur. 2008.:376) no vezano je samo uz radnje putem interneta. Dok se elektroničko nasilje kao širi pojam odnosi na svaku namjernu i ponovljenu nasilnu radnju prema određenoj osobi, djetetu ili odrasloj osobi, putem mobitela, računala te

drugih oblika tehnologije (Patchin i Hinduja, 2015., prema Strabić i Tokić Milaković, 2016.).

Prevalencija ovog oblika nasilja postala je veća od klasičnih tzv. tradicionalnih oblika nasilja, adolescenti, polaznici srednjih škola u Hrvatskoj, ističu kako je njih 50,7% bilo uključeno u jedan od oblika nasilja putem interneta (Vejmelka i sur., 2017.). Velikoj rasprostranjenosti doprinosi moguća anonimnost počinitelja, za razliku od nasilja licem u lice ova vrsta omogućuje počinitelju da čini nasilje bez snošenja negativnih posljedica (Strabić i Tokić Milaković, 2016.). Anonimnost također omogućuje da osobe koje inače ne bi vršile nasilje ipak to naprave jer nije nužno imati moć nad žrtvom, odnosno to mogu biti osobe koje inače ne bi počinile druge oblike nasilja jer su slabije ili povučenije, to dovodi do mijenjanja ravnoteže moći (Campbell, 2005., prema Dooley, Pyzalski i Cross, 2009., prema Štajduhar, 2019.). Ovi uvjeti povećavaju broj mogućih počinitelja, dok uvjeti poput velikog broja promatrača tzv. publike i sve težeg izbjegavanja nasilnika povećavaju negativne posljedice koje uzrokuje nasilje. Žrtve nasilja putem interneta nemaju mogućnost izbjegavanja počinitelja, mjesta ili situacija gdje je došlo do nasilja već ih ono, zbog važnosti interneta danas, prati gdje god se nalaze.

3.1. Oblici nasilja putem interneta

Tijekom provođenja istraživanja stručnjaci su prepoznali nekoliko specifičnih oblika nasilja putem interneta: (1) prepirke i svađe putem aplikacija za slanje poruka uz korištenje vulgarnog jezika, (2) slanje uznemiravajućih i uvredljivih poruka i objava kako bi se posramilo osobu (3) širenje lažnih informacija radi ponižavanja druge osobe, (4) korištenje lažnog identiteta (5) relacijsko online nasilje, (6) iznuđivanje neprimjerenih slika, videa i sramotnog sadržaja, (7) pretraživanje informacija o pojedinoj osobi kako bi joj se moglo nauditi (prijetnje ili stvaranje straha), (8) dijeljenje povjerljivih informacija (Willard, 2007., prema Hitrec, 2019.).

Svakodnevno dolazi do posebnih situacija koje se mogu svrstati u određeni oblik nasilja putem interneta, ali zbog slabe razvijenosti pravilnika ponašanja na internetu i loše definiranih granica između nasilja, iznošenja mišljenja ili npr. informiranja, često

se nekim situacijama ne pridodaje dovoljno važnosti odnosno ne shvaća ih se ozbiljno (Vejmelka i sur., 2017., prema Divić i Jolić, 2019.).

Divić i Jolić (2019.) provele su deskriptivno istraživanje na temelju analize 62 predmeta korisnika usluga Centra Luka Ritz, radilo se o predmetima djece s rizičnim online ponašanjima. Rezultati su pokazali kako u 21,3% slučajeva djeca doživljavaju nasilje putem interneta, a u 14,8% slučajeva ga čine. Nadalje pokazalo se kako su to najviše grube i vulgarne poruke (8,2%) te lažno predstavljanje i uznemiravanje, oboje u 4,9% slučajeva, a što se tiče doživljavanja nasilja to je najviše socijalno isključivanje (21.3%). Ne zanemarivi su postoci raširenosti nasilja putem interneta te je potrebno razvijati pravilnike i programe s fokusom na ovaj oblik nasilja.

3.2. Čimbenici rizika i zaštite

Postoje određena obilježja osoba koja mogu smanjiti ili povećati mogućnost činjenja nasilja. Jedan od čimbenika rizika kojeg spominju stručnjaci je spol. Mladići čine više nasilja nego djevojke, što nije u potpunosti ne očekivano jer su oni agresivniji od djevojaka (Archer, 2004., prema Štajduhar, 2019.). Vezano uz nasilje putem interneta, prema istraživanju provedenom u Turskoj na uzorku od 760 učenika viših razreda osnovne škole potvrđeno je kako su dječaci više uključeni u nasilje putem interneta nego djevojčice i da su češće žrtve tog nasilja (Deniz, 2015.) što dokazuje kako spol nije samo rizičan čimbenik počinitelja nasilja već i za žrtve.

Adolescencija je vrijeme kada djeca i mladi najviše vremena provode sa svojim prijateljima, danas je to olakšano zbog mogućnosti komunikacije putem medija. U toj dobi sve više vremena provode na internetu što dovodi do veće mogućnosti rizičnih ponašanja ili viktimizacije, tako Sharam i sur. (2017) navode kako su adolescenti u većem riziku od nasilja putem interneta u odnosu na ostale dobne skupine (Eldridge i sur., 2021.). Vezano uz vrijeme provedeno na internetu Didden i sur. (2009.) navodi kako su više u riziku učenici koje provode više od jednog sata na internetu. Na temelju tih informacija moguće je dob i vrijeme provedeno na internetu kategorizirati kao potencijalne čimbenika rizika.

Kao čimbenik rizika kod žrtava spominje se tjelesni izgled, odnosno osobe koje se ne uklapaju u „margine društva“ često su na meti počinitelja nasilja (Berne, Frisén i Kling,

2014., prema Strabić i Tokić Milaković, 2016.). Objavljivanjem različitih podmuklih komentara na temelju tuđeg izgleda, odjeće, stila, počinitelji nastoje nanijeti štetu drugoj osobi ne razmišljajući o posljedicama koje će takvi komentari ostaviti na njima, a u nekim slučajevima nemaj namjeru nasilja već bezopasne šale koja ispada drugačije za samu žrtvu.

Djeca s teškoćama u razvoju zbog svojih specifičnosti često su na meti nasilja putem interneta. Good i Fang (2015.) na temelju istraživanja Kowalski i Fedina, (2011.) ističu kako su djeca s teškoćama u razvoju poput poremećaja hiperaktivnosti i deficita pažnje (ADHD), poremećaja iz autističnog spektra i teškoća u učenju česte žrtve nasilja putem interneta. Sama dijagnoza teškoće u razvoju stavlja djecu u veći rizik od nasilja u usporedbi s djecom bez teškoća. Razlozi za to mogu biti zbog stigmatizacije koja se povezuje s djecom s teškoćama u razvoju, smatrajući ih „lakim metama“, zatim zbog manjka podrške koja im se pruža u društvu zbog teškoća što ih stavlja u veći rizik i za kraj njihove reakcije na samo nasilje koje mogu agresivne i ubrzane tako sama žrtva postaje nasilnikom (Reiter i Lapidot-Lefler, 2007. prema Hitrec, 2019.)

Obilježja koja štite, odnosno smanjuju mogućnost nasilja nazivaju se čimbenici zaštite. Prema Humphrey & Symes (2010.) bitan faktor je socijalna mreža, istraživanje je pokazalo kako podrška i komunikacija s vršnjacima u razredu smanjuje postotak svih oblika nasilja (Pampel, 2014.). Stvaranje dobrih odnosa i međusobna podrška vršnjaka smanjuje negativne posljedice nasilje, poput anksioznosti i depresije, te općenito smanjuje postotak nasilja u razredima i izvan njih (Wright, 2017. prema Eldridge i sur., 2021.). Temeljem toga stručnjaci ističu kako je bitno učiti djecu nenasilnom rješavanju sukoba, promovirati dobrobit razvoja komunikacijskih vještina te učiti djecu o različitostima, prihvaćanju drugih i razvijanju empatije (Sapouna i Wolke, 2013., prema Strabić i Tokić Milaković, 2016.).

Istraživanje potaknuto negativnim posljedicama nasilja putem interneta na mentalno zdravlje školske djece u Belgiji, ističe kako je važno informirati djecu o proceduri nakon što dožive nasilje, kako o tome obavijestiti odrasle (bitne informacije i dokazi), kome se obratiti i što su moguće posljedice, kako bi se edukacijom smanjio postotak nasilja u školama (Vandebosch i sur., 2014.). Temeljem svega navedenog djeci je

potrebna podrška i zaštita odraslih i njihovih vršnjaka i razvoj određenih sposobnosti, kako bi se smanjile posljedice nasilja putem interneta i vjerojatnost činjenja tog nasilja.

4. Djeca s teškoćama u razvoju

Postoji nesuglasje vezano uz pojam invaliditeta, neki stručnjaci ga povezuju s kroničnim bolestima i liječenjem (Annerbač, Sahlqvist, & Wingren, 2014., prema Alhaboby i sur., 2017.) dok ga drugi smatraju produktom sociokulturnog konteksta (Emerson & Roulstone, 2014., prema Alhaboby i sur., 2017.). Leutar i Buljevac (2020.) također spominju navedeno nesuglasje vezano uz pojam invaliditeta no ističu kako ipak postoji dogovorena definicija osobe s invaliditetom „osoba koja ima, ili pak misli da ima, tjelesno, osjetilno, intelektualno ili mentalno oštećenje, ili pak poremećaje autističnog spektra, koje je ograničava u jednoj ili više životnih aktivnosti ili sudjelovanju u društvu“ (Leutar i Buljevac, 2020.:2).

Bitno je objasniti na samome početku zašto se koristi pojam djeca s teškoćama u razvoju, a ne opće poznati pojam osobe s invaliditetom. Pošto se radi o djeci koja se još razvijaju i ostvaruju kao osobe, koristi se naziv teškoće u razvoju kako bi postojala nada da oni mogu s pravilnom rehabilitacijom, razvojem vještina i podrškom okoline prebroditi teškoće ili ih umanjiti (Leutar i Buljevac, 2020.). U slučaju da djetetu do punoljetnosti nije pružena odgovarajuća njega, nije uloženo dovoljno rada i podrške od strane bližnjih, ali i društva ili se radi o razvojnoj teškoći koju nije moguće umanjiti ili otkloniti, tada te osobe nazivaju osobe s invaliditetom (Leutar i Buljevac, 2020.). Osim toga to nazivlje, djeca s teškoćama u razvoju, se službeno koristi u Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom. Hrvatska kao država potpisnica ove konvencije obvezala se da će promovirati i zalagati se za ravnopravnost djece s teškoćama u razvoju, njihova ljudska prava i temeljne slobode koja su jednaka kao i kod djece bez teškoća u razvoju te kao osnovno načelo poštivati razvoj njihova identiteta i sposobnosti (Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba s invaliditetom i Fakultativnog protokola uz konvenciju o pravima osoba s invaliditetom, NN, 6/2007., čl.3 i čl.7). Također Konvencijom o pravima osoba s invaliditetom se uređuju i prava vezana za obiteljski život, društveni život, interakciju s drugim osobama, školovanje itd. te sve upućuje na ravnopravnost i jednake mogućnosti kao i kod ostala djeca.

Prema podacima preuzetima sa stranice Ministarstva znanosti i obrazovanja u školskoj godini 2022./2023. sveukupno je 6,96% učenika s teškoćama u razvoju upisanih u osnovne i srednje škole. Leutar i Buljevac (2020.) su prema podacima od UNICEFA iz 2013. godine zaključili kako 1 od 20 djece u dobi do 14 godina u svijetu ima utvrđene teškoće u razvoju.

4.1. Uzroci i vrste teškoća u razvoju

Prema Zovko (1993) uzroci invaliditeta mogu se podijeliti na nekoliko glavnih kategorija: (1) nasljedni npr. bolesti koje se prenose generacijama a kao posljedicu imaju invaliditet, (2) organski npr. ozljede tijekom ili nakon poroda, (3) socijalno-kulturni, oni su specifični jer do njih dolazi zbog odnosa okoline prema djetetu (Kovačević Andrijanić, 2008.). Socijalno-kulturni uzroci pokazuju koliko je bitno koristiti terminologiju djeca s teškoćama u razvoju, a ne osobe s invaliditetom jer postoje djeca koja su zanemarivana i kojima nije pružena odgovarajuća briga i odgoj te zbog toga zaostaju u razvoju, takvoj djeci lako mogu biti dijagnosticirane intelektualne teškoća ili teškoće govorno-glasovne komunikacije iako to nije primjereno te kod njih još može doći do otklanjanja ili umanjivanja tih teškoća (Leutar i Buljevac, 2020.).

Djeca s teškoćama u razvoju prolaze postupak vještačenja koji je uređen Uredbom o metodologijama vještačenja. Vještačenjem se djetetu utvrđuje jedna ili više teškoća u razvoju te na temelju utvrđenog statusa može ostvarivati prava iz sustava socijalne skrbi. Zrilić i Brzoja (2013.) navode kako to mogu biti: (1) tjelesna oštećenja, (2) intelektualne teškoće, (3) oštećenja sluha, (4) oštećenja vida, (5) poremećaji iz autističnog spektra, (6) poremećaji glasovno-govorne komunikacije, (7) poremećaj pozornosti s hiperaktivnošću, (8) poremećaji u ponašanju. Istraživanje Zrilić i Brzoja (2013.) provedeno među studentima diplomskog studija (38) i učiteljima (38) u osnovnim školama u Zadru ispitalo je prevalencija teškoća u razvoju među djecom. Rezultati su pokazali da se u najviše slučajeva učitelji i studenti susreću s dijagnozom ADHD – a kod djeca, a nakon toga s poremećajima u ponašanju.

4.2. Obiteljski i društveni život djece s teškoćama u razvoju

Vezno uz obitelji djece s teškoćama u razvoju, one mogu biti ključni čimbenik zaštite, dijete koje se osjeća sigurno i prihvaćeno u svojoj obitelji ima više potencijala za razvoj zdravih i podražavajućih odnosa izvan obitelji. Istraživanja pokazuju kako je bitno raditi na skladnim odnosima u obitelji, stavljati fokus na roditelje i njihov međusobni odnos, kao i međusobnom odnosu braće i sestre djece s teškoćama u razvoju. Roditelji djece s teškoćama u razvoju predškolske dobi, kao bitan faktor za smanjivanje stresa ističu podršku članova obitelji te imaju potrebu ulagati u obiteljske odnose, razvijanjem boljih odnosa unutar obitelji stvara se zaštitnička faktor (Milić Babić, 2012.). Braća i sestre djece s teškoćama u razvoju često u cijeloj situaciji postanu nevidljiva, roditelji svu pažnju posvećuju djetetu s teškoćama u razvoju te se oni moraju brinuti sami za sebe, brzo odrasti i postati samostalni (Wagner Jakab i sur., 2006).

Djeca s teškoćama u razvoju svakodnevno se suočavaju s preprekama koje uzrokuju njihove teškoće, ali osim toga susreću se s preprekama koje uzrokuje društvo. Žic Ralić i Ljubas (2013.) pregledom znanstvenih radova na temu sklapanja prijateljstva između djece s teškoćama u razvoju i djece bez teškoća dolaze do zaključka kako djeca s teškoćama nisu dovoljno prihvaćena od svojih vršnjaka te to dovodi do isključenosti i slabog razvoja prijateljstva između djece. Naposljetku ističu kako je bitno provoditi strategije koje će promicati inkluziju u razredima i u kojima će se prihvaćati ograničenja djece s teškoćama u razvoju.

Osim prepreke slabe prihvaćenosti od strane vršnjaka i manjka prijatelja, Solish i sur. (2010.) primijetili su kako djeca s teškoćama u razvoju puno više vremena provode na rehabilitacijskim aktivnostima ili sa svojim roditeljima nego s vršnjacima što im smanjuje mogućnost za razvoj socijalne mreže, također ta mogućnost im se ponekad smanjuje zbog pre zaštitnički nastrojenih roditelja, no bitno je istaknuti da su dobiveni ohrabrujući rezultati vezani uz sudjelovanje djece s teškoćama u razvoju u zajednici.

4.3 Nasilje nad djecom s teškoćama u razvoju

Temeljem iskustva moguće je podijeliti nasilnička ponašanja u kategorije poput: (1) nasilja kojima je cilj zastrašiti osobu, to se može odnositi na fizičko i psihičko

zastašivanje, (2) nasilje kojim se ističu „nedostaci“ osobe i cilj je posramiti osobu i (3) nasilje koje ima za cilj dehumanizaciju i infantilizaciju osobe (Rehman, 2020.).

Velik broj stranih istraživanja stavlja u fokus djecu s teškoćama u razvoju, osobe s invaliditetom i postotak nasilja u kojem oni sudjeluju. Pampel (2014.) u svojem preglednom radu ističe istraživanja poput Farmer (2013) koje je pokazalo veću zastupljenost nasilja prema djeci s teškoćama u razvoju nego kod djece bez teškoća i to u 40% više slučajeva, zatim američko istraživanje Blake i sur. (2012.) u kojemu su dobiveni rezultati pokazali kako se nasilje prema djeci s teškoćama u razvoju vrši u 50% slučajeva više. Istraživanja su također pokazala kako su djeca s teškoćama u razvoju u većem riziku od svih oblika nasilja pogotovo fizičkog, seksualnog i nasilja putem interneta (McGrath i sur., 2010., prema Osborne, 2011., prema Pampel, 2014.).

5. Nasilje putem interneta i djeca s teškoćama u razvoju

Nasilje putem interneta dobiva na važnosti zbog lakog pristupa i rasprostranjenosti digitalne tehnologije. Generacije danas provode više vremena na internetu, ali ne samo zbog zabave već je on posta ključni faktor u obrazovanju, komunikaciji i poslovnom svijetu. Naime velika ovisnost o internetu ima svoje prednosti i nedostatke.

Djeca s teškoćama u razvoju ponekad nemaju mogućnost biti uključena u život zajednice ili nemaju mogućnost školovanja sa svojim vršnjacima te kako bi nekako nadoknadili taj društveni kontakt provode dosta vremena koristeći mobitele, računala ili drugu tehnologiju. Zbog socijalne izoliranosti i potrebe za kontaktom s djecom svoje dobi stjecanje poznanstava/prijatelja putem interneta nije im toliko strano, ali često zanemaruju granice dijeljenja informacija te znaju podijeliti više osobnih informacija online od onog što je primjereno (Wells i Mitchell, 2014., prema Wright i Wachs, 2020.). Češća aktivnost na internetu stavlja ih u rizik od rizičnog ponašanja u online okruženju. Neki autori (Begara i sur., 2019. i Juvonen i Gross, 2008). zauzimaju suprotan stav i navode kako djeca s teškoćama u razvoju poput djece s intelektualnim teškoćama i autizmom ograničeno koriste društvene mreže te na temelju toga objašnjavaju rezultate dobivene u svojim istraživanjima gdje se pokazalo da ne postoji razlika u postotku nasilja na internetu u između djece s teškoćama u razvoju i djece bez teškoća.

5.1. Prevalencija nasilja putem interneta – djeca s teškoćama u razvoju kao žrtve

Iako se mnoga domaća istraživanja fokusiraju pojedinačno na temu nasilja i djecu s teškoćama u razvoju rijetko koje povezuje ova dva pojma, ali također ne postoji velik broj stranih istraživanja koja predstavljaju povezanost nasilja putem interneta usmjerenog prema djeci s teškoćama u razvoju. Istraživanja se većinom fokusiraju na pojedine teškoće poput poremećaja autističkog spektra, ADHD – a i intelektualne teškoće.

Tako Didden i sur. (2009.) provode istraživanje u Nizozemskoj koje je obuhvaćalo 114 studenata s intelektualnim teškoćama i ADHD – om. Pokazalo se da postoji značajna povezanost između nasilja putem interneta, IQ – a studenata i postojanja dijagnoze ADHD-a, 16% studenata izjasnilo se kako doživljavaju ovaj oblik nasilja barem jedanput mjesečno, a 4% njih tjedno. Slične rezultate pokazuje istraživanje Barringer – Brown (2015.) koje dokazuje povezanost nasilja putem interneta i IQ – a učenika u dobi od 12 do 19 godina. Studenti koji provode više vremena na internetu pokazali su se rizičnijom skupinom što je također potvrđeno i drugim istraživanjima (Ybarra i Mitchel, 2004. i Barringer – Brown, 2015.) koja su se bavila ovom temom, ali su u fokusu imala djecu bez teškoća.

Kowalski i Fedina (2011.) provode istraživanje kako bi obogatili literaturu na ovu temu, nakon provedenog istraživanja Kowalski i Limber (2007.) na temu nasilja putem interneta među djecom u osnovnim školama, rade usporedno istraživanje gdje uzimaju uzorak 42 djece s dijagnozom ADHD – a i/ili Aspergerovog sindroma kako bi usporedili dobivene rezultate. Potvrđeno je kako se nasilje putem interneta događa rjeđe nego nasilje licem u lice, ali bitno je istaknuti kako su djeca s ADHD – om i/ili Aspergerovim sindromom pokazala veće postotke nasilja putem interneta nego djeca bez teškoća u prethodnom istraživanju. Nadalje nađena je korelacija između slanja instant poruka putem interneta i nasilja putem interneta što je u skladu i s našim domaćim istraživanjem Vejmelka i suradnici (2017.). Zatim Kowalski i Toth (2017.) svoje istraživanje fokusiraju na usporedbu učestalosti nasilja putem interneta kod djece s teškoćama u razvoju i bez njih. Rezultati su pokazali značajne postotke kod obje

skupine, no pokazalo se kako djeca s teškoćama u razvoju češće sudjeluju u nasilju putem interneta.

Kroz razgovore s roditeljima djece s teškoćama u razvoju McHugh i Howard (2017.) stječu uvid u njihovu perspektivu nasilja putem interneta, roditelji smatraju kako su njihova djeca u većem riziku od nasilja jer im se ne govore o incidentima koji su vezani uz njihove vršnjake bez teškoća. Smatraju da je to kako ne bi izgubili prijatelje i simpatije koje su stekli zbog dijeljenja informacija o nasilju (McHugh i Howard, 2017.).

Razlozi česte viktimizacije djece s teškoćama u razvoju u odnosu na djecu bez teškoća su povezani s ranije navedenim čimbenicima rizika, a posljedice tih radnji se ne smiju zanemariti.

Posljedice, kod djece s teškoćama u razvoju, koje se spominju u više istraživanja su depresija i anksioznost, odnosno utjecaj nasilja na mentalno zdravlje djece. Djeca koja nisu bila uključena u nasilje pokazuju manji udio simptoma depresije i anksioznosti (Kowalski i Fedina, 2011.) dok ona djeca koja su žrtve uz depresiju pokazuju i pad u samopouzdanju, a uz anksioznost više fizičkih simptoma (Giumetti i Kowalski, 2016.). Baumeister i sur. (2007.) također su došli do pozitivne korelacije između vršnjačkog nasilja u svim oblicima i simptoma anksioznosti, depresije i socijalne izoliranosti, kod djece s teškoćama u razvoju. Specifično vezano uz djecu s dijagnozom ADHD-a, Heiman i sur. (2015.) navode kao posljedice slabijeg samopouzdanja, socijalne isključenosti i osjećaja samoće prevladavaju više nego kod djece bez dijagnoze (Eldridge i sur. 2021)

Vidljivo je kako nasilje stvara mnogo rizika za zdravlje djece, uz to postoje i sekundarne posljedice na školski uspjeh, ali vrlo zabrinjavajući su podaci koji povezuju nasilje na internetu sa suicidalnim mislima (Hinduja i Patchin, 2010., prema Schenk i Fremouw, 2012., prema Kowalski i sur. 2014.) i samoozljeđivanjem (Kessel Schneider i sur., 2012., prema Kowalski i sur., 2014.).

5.2. *Prevalencija nasilja putem interneta – djeca s teškoćama u razvoju kao počinitelji*

Iako mali broj istraživanja ističe mogućnost djece s teškoćama u razvoju u ulozi počinitelja, činjenica je kako su to ipak adolescenti koji prolaze kroz iste promijene kao i djeca bez teškoća u razvoju te se ovo područje nikako ne smije zanemariti. Djeca s ADHD-om zbog slabije mogućnosti kontroliranja svojeg ponašanja sklona su nasilju, Holmberg i Hjern (2008.) ističu kako oni čine nasilje tri puta više slučajeva nego djece bez teškoća u razvoju, prema Yen i sur., (2014) to se isto odnosi na nasilje putem interneta (Strabić i Tokić Milaković, 2016.). Heiman i Olenik-Shemesh (2015.) dolaze do rezultata kako djevojke s teškoćama u razvoju češće čine nasilje putem interneta, u istome istraživanju uspoređuju frekvenciju nasilja putem interneta između djece koja polaze posebne razredne odjele i redovite školske programe. Naime pokazalo se da djeca koja su uključena u posebne razredne odjele češće vrše nasilje od djece koja pohađaju redovite školske programe (Heiman i Olenik-Shemesh, 2015.). Vidljivo je kako se određeni prediktori, poput dijagnoze ADHD – a, povećavaju mogućnost da se djeca s teškoćama u razvoju nađu u ulozi počinitelja.

Kako bi se preveniralo ili smanjilo sudjelovanje djece s teškoćama u razvoju u nasilju putem interneta, bilo u ulozi počinitelja, žrtve ili promatrača, potrebno je razviti preventivne programe, edukacije na tu temu, ali prije svega potrebno je bolje istražiti situaciju u Hrvatskoj na ovu temu.

6. Moguće promjene i uloga socijalnog rada

Djeca koja sudjeluju u nasilju, pogotovo žrtve, imaju potrebe tražiti podršku od osoba kojima vjeruju. Kad se radi o djeci s teškoćama u razvoju, u ovom slučaju djeci s lakim intelektualnim teškoćama, oni se u većini slučajeva ne povjeravaju nikome ili traže odraslu osobu za pomoć u 26,4% slučajeva (Hitrec, 2019.). Temeljem ovih podataka vidljivo je kako djeca s teškoćama u razvoju nemaju dovoljno povjerenja ili ne shvaćaju ozbiljnost posljedica nasilja putem interneta. Kako bi se ta situacija popravila bitno je raditi na promjenama u područjima obiteljskog života, škole i pojedinca.

6.1. Individualne promjene

Nasilje putem interneta je puno teže primijetiti od nasilja licem u lice ili nekog drugog oblika, zbog toga je bitno raditi na prevenciji kako do njega ne bi došlo. Pojedinci koji vrše nasilje, a kod njih postoje određene teškoće u razvoju, često se nalaze u ulozi počinitelja-žrtve, što dovodi do dvostrukog rizika (Van Cleave and Davis, 2006., Pampel, 2014.). Stoga je bitno razviti strategije koje će u fokusu imati razvoj socijalnih vještina pojedinaca, nenasilnog rješavanja sukoba i empatije koji su se pokazale kao vještine koje smanjuju nasilno ponašanje pojedinaca (Kaukiainen i sur., 2002., prema Pampel, 2014.)

Tijekom razvoja tih i mnogih drugih vještina značajnu ulogu imaju stručnjaci, pogotovo socijalni radnici, socijalni pedagozi i psiholozi. U slučajevima kada dijete nanosi štetu drugoj osobi ili je žrtva, nadležan je Zavod za socijalnu skrb, koji prema obavijesti od strane policije, suda ili škole provodi propisani postupak, posebno kad se radi o odgojnim mjerama koje su propisane od strane Zakona o sudovima za mladež (NN 84/11, 143/12, 148/13, 56/15, 126/19). Propisane odgojne mjere su : (1) sudski ukor, (2) posebne obveze, (3) pojačana briga i nazor, (4) pojačana briga i nadzor uz dnevni boravak u odgojnoj ustanovi, (5) upućivanje u disciplinski centar, (6) upućivanje u odgojnu ustanovu, (7) upućivanje u odgojni zavod i (8) upućivanje u posebnu odgojnu ustanovu. Odgojne mjere kojima se nastoji „ utjecati na maloljetnikovu ličnost i ponašanje mjerama upozorenja, usmjeravanja ili drugim primjerenim mjerama“ su sudski ukor i posebne obveze (Zakon o sudovima za mladež, NN 84/11, 143/12, 148/13, 56/15, 126/19, čl. 7.) te se one najčešće izriču kad je riječ o vršnjačkom nasilju. Sudski ukor se izriče ako sud smatra da se samim prijekorom odnosno izricanje ukora može postići željena promjena kod počinitelja zbog njegovog odnosa prema tom djelu i slabe mogućnosti ponovnog činjenja istog (Zakon o sudovima za mladež, NN 84/11, 143/12, 148/13, 56/15, 126/19, čl. 9.), a socijalni radnik u Zavodu za socijalni rad vodi savjetodavni razgovor s počiniteljem i roditeljima, kako bi dodatno ispitaio situaciju i dao prijedloge nekih savjetovališta ili organizacija koje mogu pomoći u prevenciji ponovnog činjenja istog. Prilikom izricanja odgojne mjere posebne obveze, koju maloljetnik mora ispuniti kako mu ne bi bila izrečena teža mjera poput disciplinskog centra, postoji mogućnost obvezati

počinitelja (maloljetnika) da se ispriča žrtvi, nadoknadi štetu, podvrgne postupku odvikavanja od ovisnost ili neka druga primjerena posebna obveza kojom se nastoji utjecati na ponašanje počinitelja, a o izvršenju posebne obveze brigu vodi socijalni radnik (Zakon o sudovima za mladež, NN 84/11, 143/12, 148/13, 56/15, 126/19, čl. 10.).

Osim intervencija vezanih za počinitelje, stručni tim, koji je sastavljen većinom o socijalnog radnika, socijalnog pedagoga i psihologa te u posebnim slučajevima ostalih stručnjaka s obzirom na slučaj, vodi brigu i o žrtvama, tako što provode razgovor u kojem nastoje pomoći i upoznati žrtvu s ostalim oblicima pomoći. Kako je ranije navedeno djeca s teškoćama u razvoju sudjeluju u nasilju te su u jednakoj mogućnosti biti korisnici Zavoda kao i ostala djeca.

Homberg i Hjern (2008.) u svojem istraživanju navode kako je za djecu s dijagnozom ADHD-a najprimjereniji individualni pristup usmjeren na promjenu ponašanja, pogotovo kad su oni u ulozi počinitelja. Tako da stručni timovi u Zavodima za socijalnu skrb ili Organizacijama civilnog društva trebaju postupak prilagoditi individualnim potrebama osobe, pogotovo kad se radi o djetetu s teškoćama u razvoju, te raditi na njegovim sposobnostima usmjerenim na promjenu ponašanja ili smanjenju negativnih posljedica nasilja.

6.2. *Edukacija roditelja*

Ranije je spomenuto kako je obitelj bitan zaštitni faktor u djetetovu životu, no na temelju istraživanja (Ybarra i Mitchell, 2004.) koje je provedeno na uzorku djece, roditelja i skrbnika dobiveni su rezultati kako djeca koja imaju vrlo loš odnos sa svojim roditeljima češće čine nasilje putem interneta. Tako da je bitno voditi računa o obiteljskom kontekstu kada se nastoje pokrenuti neke promjene vezane uz nasilje, to ističe i Barringer-Brown (2015.) prilikom usporedbe istraživanja kako roditelji imaju bitnu ulogu u smanjenju frekvencije nasilja putem interneta kad su u pitanju djeca s teškoćama u razvoju. Problem je u tome što roditelji nisu ni svjesni da se nasilje događa u nekim situacijama (Rehman, 2020.), a na njima je da pomognu svojoj djeci s teškoćama u razvoju u rješavanju istih, kroz razgovor, slušanje i dijeljenje savjeta kako spriječiti da ponovno dođe do te situacije (Pampel, 2014.).

Na temelju toga Gibson-Young i sur. (2014.) navode koliko je bitna edukacija o negativnom utjecaju nasilja putem interneta na djecu s teškoćama u razvoju, to bi pomoglo roditeljima da shvate ozbiljnost ovog tipa nasilja i prepoznaju posljedice kod svoje djece (Alhaboby i sur. 2019.). U edukaciju potrebno je uključiti i smjernice roditeljima o nadzoru svoje djece tijekom korištenja interneta i vremena provedenog na njemu, jer kako navode istraživanja (Didden i sur., 2009.) postoji povezanost između vremena provedenog na internetu i vršenja nasilja putem njega, te povezanost između slabijeg nadzora roditelja i nasilja putem interneta (Wright, 2017.). Nema dovoljno informacija, pa nije moguće sa sigurnošću govoriti kako bi bolji nadzor roditelja nad djecom s teškoćama u razvoju za vrijeme korištenja interneta utjecao na posljedice nasilja i samu njegovu pojavu, ali postoji vjerojatnost pozitivnih ishoda (Božić, 2021).

6.3. Škola – preventivni programi i edukacija učitelja

Škola je najbolje mjesto za provođenje preventivnih programa među učenicima, no malo je njih usmjereno na sudjelovanje djece s teškoćama u razvoju, prema trenutnim saznanjima ni jedan ne povezuje djecu s teškoćama u razvoju i nasilje putem interneta. Provedbom programa u školama, gdje sudjeluju sva djeca i s teškoćama u razvoju i bez njih, doprinijelo bi se uključenosti djece u razredni kolektiv. Osim toga osigurala bi se dodatna zaštita djece s teškoćama u razvoju za čije probleme neki autori (Mencap, 2006.) navode da se trebaju staviti u isti rang kao problemi koji se događaju prema marginaliziranim skupinama (Pampel, 2014.)

Tijekom provedbe programa bitno je djeci, kao i kod roditelja, naglasiti posljedice samog nasilja, te ih učiti određene sposobnosti koje im mogu pomoći u izbjegavanju istog. Zatim poučiti djecu o sigurnom korištenju interneta (Vandebosch i sur., 2014.) te programe posebno prilagoditi s obzirom na potrebe učenika (korištenje jednostavnijih izraza, dodatno pojašnjavanje, veći broj pauza...). Strana istraživanja poput Gaffney i sur. (2018.) ističu kako su preventivni programi imali utjecaj na smanjenje nasilja putem interneta za 10% do 15% (Eldridge i sur, 2021.). Iako nema točnih podataka vezanih za djecu s teškoćama u razvoju, rasprostranjenost ovog oblika nasilja i podaci istraživanja vezani za čestu ulogu žrtve, u kojoj se djeca nalaze, dovoljan su dokaz za potrebu ovakvih programa.

Još jedan razlog zašto je bitno uključiti školu u ovu problematiku pokazuje istraživanje provedeno na uzorku djece s lakim intelektualnim teškoćama koja ističu kako se u slučaju nasilja putem interneta najviše povjeravaju nastavnicima (Hitrec, 2019.). Tako je nužno osim preventivnih programa u kojima će sudjelovati djeca, također osigurati i edukaciju za nastavnike. Dodatnom edukacijom nastavnici stječu potrebne sposobnosti za rad s djecom s teškoćama u razvoju, pogotovo onima koji sudjeluju u nasilju putem interneta.

Nakon učenika i učitelja bitno se osvrnuti na cijeli školski sustav unutar kojeg je potrebno razviti univerzalna pravila vezana za nasilje putem interneta te ga tretirati ozbiljno kao sve ostale oblike nasilje (Byers i sur., 2021. prema Pampel, 2014.). Sam Protokol o postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima koji je iz 2004. ne specificira što je potrebno činiti u slučaju nasilja putem interneta, zbog toga je bitno poticati vlasti na modernizaciju samog protokola. Dodatno, potrebno je uzeti u obzir individualna obilježja i potrebe djece prilikom postupka kako bi se detaljno proučio slučaj nasilja i smanjila mogućnost ponavljanja istog.

Unutar Protokola vidljiva je i bitna uloga Zavoda za socijalni rad kojemu je škola dužna prijaviti slučaj nasilja koji se dogodio, te je on dužan ispitati situaciju, odnosno socijalni radnik koji je zadužen za područje djece i mladih, on je dužan pozvati roditelje na razgovor, te ako je to potrebno izreći potrebne mjere obiteljskopravne zaštite. Uloga socijalnog radnika je da nastoji utjecati na djetetovo ponašanje, ali također pokušati shvatiti razlog takvog ponašanja kroz razgovor sa strankama.

Bitan korak u smanjenju bilo kojeg oblika nasilja nad djecom s teškoćama u razvoju u školama pa tako i nasilja putem interneta je inkluzija. U Hrvatskoj danas programi inkluzije polako napreduju, no potreban je bolji razvoj smjernica i politika. Ovakvi programi djeci s teškoćama u razvoju omogućuju druženje sa svojim vršnjacima bez teškoća te ih se sve više gleda kao dio zajednice. Bolja rasprostranjenost ovakvih programa smanjila bi stigmatizaciju koja je usmjerena prema djeci s teškoćama u razvoju. Uključenost djece s teškoćama u razvoju u odgojno – obrazovne ustanove povećava njihovu mogućnost za sklapanjem prijateljstava, a djeca bez teškoća u razvoju razvijaju empatiju prema djeci s teškoćama u razvoju i razbijaju predrasude koje su im nametnute od strane društva (Žic Ralić i Ljubas, 2013.)

7. Zaključak

Postoji manjak istraživanja, stranih i domaćih, na ovu temu, a istraživanja koja su provedena pokazuju veliku vulnerabilnost djece s teškoćama u razvoju na nasilje putem interneta. Vidljivo je kako se nasilje putem interneta događa rjeđe nego fizičko ili verbalno nasilje, ali djeca s teškoćama u razvoju su prepoznata kako češće žrtve nego djeca bez teškoća, osobito u slučaju djece s dijagnozom ADHD-a i/ili poremećaja iz spektra autizma. Ono što je još zabrinjavajuće su podaci koji se odnose na posljedice nasilja putem interneta, osobito one vezane za mentalno zdravlje djece.

Djeca sve ranije ostvaruju pristup tehnologiji, bez određenih granica i nisu upoznata s rizicima koji postoje u virtualnom svijetu, zbog toga je bitno voditi otvorenu komunikaciju s roditeljima te ih educirati o rizicima i posljedicama nasilja putem interneta.

Potrebno je dodatno istražiti čimbenike zaštite koji utječu na smanjenje nasilja kako bi se formirali kvalitetni preventivni programi usmjereni na njih. Osim preventivnih programa koji će u fokusu imati djecu s teškoćama u razvoju, potreban je razvoj odnosno modernizacija politika i strategija koje se trenutno provode u Hrvatskoj, a vezane su uz nasilje putem interneta. Bez konkretnih pravila i podataka teško je krenuti u smjeru promjene.

Poželjno je da buduća istraživanja obuhvate i utjecaj obitelji na postotak nasilja putem interneta te postoji li razlika između djece s obzirom na postotak oštećenja i njihovu izloženost nasilju putem interneta. Malo je istraživanja usmjereno na temu braće i sestara djece s teškoćama u razvoju, a ona imaju ključnu ulogu u životu djece s teškoćama u razvoju, bilo bi dobro saznati koji su sve problemi s kojima se susreću i kako oni utječu na postotak nasilja usmjeren na djecu s teškoćama u razvoju.

U provođenje edukacije roditeljima djece s teškoćama u razvoju bitno je uključiti stručnjake koji imaju iskustvo rada, poput socijalnih radnika koji rade na odjelima vezanima uz probleme u ponašanju (PUP) ili ostale stručnjake koji mogu pomoći roditeljima vezano uz ovu temu.

Posebno je važna uloga stručnjaka (socijalnih radnika, socijalnih pedagoga i psihologa) i profesora prilikom izrade i provedbe preventivnih programa, edukacija i

u postupcima usmjerenim na promjenu ponašanja kod djece s teškoćama u razvoju koja sudjeluju u nasilju kao i u provođenju programa inkluzije koji imaju potencijal da unaprijede kvalitetu života djece s teškoćama u razvoju u stvarnom i virtualnom svijetu.

8. Literatura

1. Ajduković, M., Rajhvajn Bulat, L., Sušac, N. & Vejmelka, L. (2020). *Subjektivna dobrobit djece u Hrvatskoj*. Zagreb, Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
2. Alhaboby Z.A., Barnes J., Evans H., Short E. (2017). Cyber-Victimization of People With Chronic Conditions and Disabilities: A Systematic Review of Scope and Impact. *Trauma Violence Abuse*, 20(3):398-415. doi: 10.1177/1524838017717743
3. Barringer-Brown, C. (2015). Cyber bullying among students with serious emotional and specific learning disabilities. *Journal of Education and Human Development*, 4(2), 50-56.
4. Baumeister, A. L., Storch, E. A., & Geffken, G. R. (2008). Peer victimization in children with learning disabilities. *Child and adolescent social work journal*, 25, 11-23.
5. Begara, O., Gómez, L. i Rodríguez, M.A.. (2019). Do young people with Asperger syndrome or intellectual disability use social media and are they cyberbullied or cyberbullies in the same way as their peers?. *Psicothema*. 31. 30-37.berg
6. Bilić, V., Buljan Flander, G., Hrpka, H. (2012). *Nasilje nad djecom i među djecom*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
7. Božić, L. (2021). Vršnjačko nasilje nad djecom s teškoćama u razvoju putem interneta i mobilnih aplikacija (Diplomski rad). Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli. Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:137:713389>
8. Buljan Flander, G., Durman Marijanović, Z. i Ćorić Špoljar, R. (2007). Pojava nasilja među djecom s obzirom na spol, dob i prihvaćenost/odbačenost u školi. *Društvena istraživanja*, 16 (1-2 (87-88)), 157-174. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/18925>

9. Buljan Flander, G., Durman Marijanović, Z. I Ćorić Špoljar, R. (2007). Pojava nasilja među djecom s obzirom na spol, dob i prihvaćenost/odbačenost u školi. *Društvena istraživanja*, 16 (1-2 (87-88)), 157-174. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/18925>
10. Deniz, M. (2015). A Study on Primary School Students' Being Cyber Bullies and Victims According to Gender, Grade, and Socioeconomic Status. *Croatian Journal of Education*, 17 (3), 659-680. <https://doi.org/10.15516/cje.v17i3.835>
11. Didden, R., Scholte, R. H., Korzilius, H., De Moor, J. M., Vermeulen, A., O'Reilly, M., i Lancioni, G. E. (2009). Cyberbullying among students with intellectual and developmental disability in special education settings. *Developmental neurorehabilitation*, 12(3), 146-151.
12. Divić, K. i Jolić, I. (2019). Rizično ponašanje djece i mladih u virtualnom okruženju – Iskustvo Centra za pružanje usluga u zajednici „Savjetovalište Luka Ritz“. *Napredak*, 160 (3-4), 265-290. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/231166>
13. Državni zavod za statistiku. (2022). Primjena informacijskih i komunikacijskih tehnologija (IKT) u kućanstvima i kod pojedinaca u 2022., Prvi rezultati. Posjećeno 02.06.2023. na <https://podaci.dzs.hr/2022/hr/29624> (2.6.2023.)
14. Eldridge, M. A., Demaray, M. L. K., Emmons, J. D., i Riffle, L. N. (2021). Cyberbullying and cybervictimization among youth with disabilities. In *Child and Adolescent Online Risk Exposure* (pp. 255-281). *Academic Press*.
15. Giumetti, G. W., i Kowalski, R. M. (2016). Cyberbullying matters: Examining the incremental impact of cyberbullying on outcomes over and above traditional bullying in North America. *Cyberbullying across the globe: Gender, family, and mental health*, 117-130.
16. Good, B., & Fang, L. (2015). Promoting smart and safe Internet use among children with neurodevelopmental disorders and their parents. *Clinical Social Work Journal*, 43(2), 179–188. <https://doi.org/10.1007/s10615-015-0519-4>
17. Heiman, T., & Olenik-Shemesh, D. (2015). Cyberbullying experience and gender differences among adolescents in different educational settings. *Journal of learning disabilities*, 48(2), 146-155.

18. Hitrec, A. (2019). Razlike u iskustvu vršnjačkog nasilja između učenika s lakim stupnjem intelektualnih teškoća i učenika tipičnog razvoja (Diplomski rad). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:158090>
19. Holmberg, K., & Hjern, A. (2008). Bullying and attention-deficit–hyperactivity disorder in 10-year-olds in a Swedish community. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 50(2), 134-138.
20. Jozić, T. (2018). Vršnjačko nasilje na društvenim mrežama (Diplomski rad). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet. Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:147:715957>
21. Juvonen J, Gross E.F (2008). Extending the school grounds?--Bullying experiences in cyberspace. *J Sch Health*. 78(9):496-505.
22. Kovačević Andrijanić, Ž. (2008). Djeca s posebnim potrebama – žrtve vršnjačkog nasilja od rane dobi? U V. Kolesarić, nasilje nad djecom i među djecom (181.-205). Osijek, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku Filozofski fakultet.
23. Kowalski R.M. i Toth A. (2017). Cyberbullying among Youth with and without Disabilities. *J Child Adolesc Trauma*. 15;11(1):7-15.
24. Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N., I Lattanner, M. R. (2014). Bullying in the Digital Age: A Critical Review and Meta-Analysis of Cyberbullying Research. Among Youth. *Psychological Bulletin*. Advance online publication.
25. Kowalski, R. M., i Fedina, C. (2011). Cyber bullying in ADHD and Asperger Syndrome populations. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 5(3), 1201-1208.
26. Leutar, Z. & Buljevac, M. (2020) *Osobe s invaliditetom u društvu*. Zagreb. Zavod grada Zagreba za socijalni rad.
27. Livazović, G. (2008). Primjena računalne tehnologije u odgoju i obrazovanju djece s posebnim potrebama. *Život i škola, LIV* (19), 79-86. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/24066>

28. McHugh, M. i Howard, D.. (2017). Friendship at Any Cost: Parent Perspectives on Cyberbullying Children With Intellectual and Developmental Disabilities. *Journal of Mental Health Research in Intellectual Disabilities*. 10. 1-21.
29. Milić Babić, M. (2012). Neke odrednice roditeljskog stresa u obiteljima djece s teškoćama u razvoju. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 48 (2), 66-75. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/87794>
30. Ministarstvo znanosti i obrazovanja (2023). Statističko izvješće o postotku učenika s teškoćama u razvoju. Posjećeno 04.06.2023. na <https://app.powerbi.com/view?r=eyJrIjoiZWE3YTE4OWQtOWJmNC00OTJmLWE2MjktYTQ5MWJINDNlZDQ0IiwidCI6IjJmTFJjYmNjLWI3NjEtNDVkYi1hOWY1LTRhYzc3ZTk0ZTFkNCIsImMiOiJh9>
31. Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti?*. Zagreb: Školska knjiga.
32. Pampel, F. (2014:). *Bullying and disability An overview of the research literature*. OMNI Institute
33. Pavlović, V., Vinogradac, M. i Sudar, D. (2019). Načini reagiranja i razlozi nereagiranja adolescenata u situacijama nasilja na društvenim mrežama. *Napredak*, 160 (3-4), 305-317. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/231172>
34. Protokol o postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima (2004.) Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti
35. Rajhvajn Bulat, L. i Ajduković, M. (2012). Obiteljske i psihosocijalne odrednice vršnjačkoga nasilja među mladima. *Psihologijske teme*, 21 (1), 167-194. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/81815>
36. Rehman, N. A. (2020). Peer Victimization of Children and Adolescents with Intellectual Disabilities: A Systematic Literature Review from 2000-2020.
37. Smith, P.K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S. and Tippett, N. (2008), Cyberbullying: its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49: 376-385. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2007.01846.x>
38. Solish, A., Perry, A. and Minnes, P. (2010). Participation of Children with and without Disabilities in Social, Recreational and Leisure Activities. *Journal of*

- Applied Research in Intellectual Disabilities*, 23: 226-236. <https://doi.org/10.1111/j.1468-3148.2009.00525.x>
39. Strabić, N. i Tokić Milaković, A. (2016). Elektroničko nasilje među djecom i njegova usporedba s klasičnim oblicima vršnjačkog nasilja. *Kriminologija & socijalna integracija*, 24 (2), 166-183. <https://doi.org/10.31299/ksi.24.2.8>
40. Štajduhar, A. (2019). Odnos nekih individualnih obilježja i činjenja vršnjačkog nasilja putem interneta (DIPLOMSKI rad). Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet. Preuzeto sa <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:450746>
41. Uredba o metodologiji vještačenja. *Narodne novine*, 67/2017-1573
42. Vandebosch, H., Poels, K., & Deboutte, G. (2014). Schools and cyberbullying: Problem perception, current actions and future needs. *International Journal of Cyber Society and Education*, 7(1), 29-48.
43. Vejmelka, L., Strabić, N. i Jazvo, M. (2017). Online aktivnosti i rizična ponašanja adolescenata u virtualnom okruženju. *Društvena istraživanja*, 26 (1), 59-78.
44. Wagner Jakab, A., Cvitković, D. i Hojanić, R. (2006). Neke značajke odnosa sestara / braće i osoba s posebnim potrebama. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 42 (1), 77-86. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/10640>
45. Wright M.F.(2017). Cyber Victimization and Depression among Adolescents with Autism Spectrum Disorder: The Buffering Effects of Parental Mediation and Social Support. *J Child Adolesc Trauma*.;11(1):17-25.
46. Wright, M.F., Wachs, S. (2020). Parental Support, Health, and Cyberbullying among Adolescents with Intellectual and Developmental Disabilities. *J Child Fam Stud* 29, 2390–2401 . <https://doi.org/10.1007/s10826-020-01739-9>
47. Ybarra, M.L. i Mitchell, K.J., (2004). Youth engaging in online harassment: associations with caregiver–child relationships, Internet use, and personal characteristics, *Journal of Adolescence*, 27,(3), 319-336.
48. Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba s invaliditetom i Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom. *Narodne novine*, 6/2007-80

49. Zakon o socijalnoj skrbi, *Narodne novine*, br. 18/22, 46/22, 119/22
50. Zakon o sudovima za mladež. *Narodne novine*, br. 84/2011, 143/2012, 148/2013, 56/2015, 126/2019
51. Zrilić, S. i Brzoja, K. (2013). Promjene u pristupima odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama. *Magistra Iadertina*, 8. (1.), 141-153. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/122647>
52. Zrilić, S. i Brzoja, K. (2013). Promjene u pristupima odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama. *Magistra Iadertina*, 8. (1.), 141-153. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/122647>
53. Žic Ralić, A. i Ljubas, M. (2013). Prihvaćenost i prijateljstvo djece i mladih s teškoćama u razvoju. *Društvena istraživanja*, 22 (3), 435-453. <https://doi.org/10.5559/di.22.3.03>
54. Žilić, M. i Janković, J. (2016). Nasilje. *Socijalne teme*, 1 (3), 67-87. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/176988>